

УДК [821.111:821.161.1]-4.091

Ольга Бондарук

**ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ У НАРИСАХ
Ч. ДІККЕНСА ТА В. Г. БЕЛІНСЬКОГО**

У статті здійснюється порівняльний аналіз нарисів «Private Theatres» Ч. Діккенса і «Александринський театр» В. Г. Белінського. Дані твори дають можливість виявити схожість і відмінності англійської та російської реалістичної нарисової літератури 30–40-х рр. ХІХ ст., яка досліджує побут і звичаї нижчих соціальних станів «великого міста».

Ключові слова: фізіологічний нарис, Ч. Діккенс, «натуральна школа».

В статье осуществляется сопоставительный анализ очерков «Private Theatres» Ч. Диккенса и «Александринский театр» В. Г. Белинского. Данные произведения дают возможность выявить сходство и отличия английской и русской реалистической очерковой литературы 30–40-х гг. ХІХ в., исследующей быт и нравы низших сословий «большого города».

Ключевые слова: физиологический очерк, Ч. Диккенс, «натуральная школа».

The paper gives a comparative analysis of essays «Private Theatres» by Ch. Dickens and «Aleksandrinsky Theatre» by V. Belinsky. These works provide an opportunity to identify the similarities and differences between English and Russian realist literature essay of 1830–1840-ies, which explores the life and manners of the «big city» lower classes.

Key words: physiological sketch, Charles Dickens, «natural school».

30–40-ві роки ХІХ століття в Англії та Росії ознаменувалися змінами в суспільній думці, які знайшли своє відображення в національних літературах. У цей період з'являється новий тип мистецтва — демократична реалістична література, що прагнула зафіксувати і показати тяжке становище нижчих верств населення. Із епічних жанрів на перший план виходить нарис, який досліджує об'єктивну реальність і зрушення, що відбуваються в суспільстві.

Яскравим представником і засновником цього напрямку в Англії став Чарльз Діккенс, який почав свою літературну діяльність із написання соціальних нарисів про життя міських «низів». У його збірці «Нариси Боза» відображені проблеми бідності й самотності людини в буржуазному світі, головним об'єктом дослідження став «непарадний» Лондон.

У Росії цей напрям, початок якому поклав М. В. Гоголь, підхопила і розвивала ціла група письменників (М. О. Некрасов, Д. В. Григорович, І. І. Панаєв, В. Г. Белінський та ін.), які об'єдналися в літературний гурток, що отримав назву «натуральна школа». Програмним твором даної школи критики називають альманах «Фізіологія Петербурга», автори якого вперше правдиво і відверто заговорили про звичаї і побут «простих» мешканців столиці.

Аналіз названих збірок показує, що вони близькі як жанрово, так і тематично. Більше того, і Діккенс, і російські автори переслідували спільну мету: створення широкої панорами життя народних міських низів, життя народу в його національно-побутовому, характерологічному, соціальному змісті, а також у змісті національно-історичної традиції [4, с. 24]. Це дає нам право деякі нариси Діккенса зближувати з фізіологічними нарисами російських реалістів.

Актуальність роботи, присвяченої дослідженню спільних рис ранньої творчості Діккенса і російських «натуралістів», пояснюється ще й моментом взаємовпливу двох національних літератур, зокрема, впливу творчості англійського письменника на розвиток російської реалістичної літератури.

У вітчизняному літературознавстві існують роботи з компаративного аналізу творів Ч. Діккенса і російських реалістів. Але ці дослідження часто характеризують лише романну творчість цих письменників (роботи Д. М. Урнова [8], В. В. Аствацатурової [1], К. Л. Мураткіної [7] та ін.) У той же час зіставлення ранніх творів Діккенса і «малої прози» російських нарисовців-«фізіологів» не проводилося. **Новизна** даної роботи полягає у спробі компаративного аналізу ранніх нарисів Ч. Діккенса і письменників російської «натуральної школи». Виходячи з цього, *завдання* даної роботи — на матеріалі нарисів Ч. Діккенса («Private Theatres», «Vauxhall Gardens by Day») і нарису В. Г. Белінського «Александринський театр» показати спільне і відмінне у трактуванні теми театру в житті англійського та російського суспільства 30–40-х рр. XIX ст.

Відвідування театру в XIX столітті було популярним для представників різних станів як англійського, так і російського

суспільства. Аналіз даних нарисів показав, що вибір саме цього місця дії для своїх творів надав можливість Діккенсу і Белінському одночасно охопити представників багатьох соціальних і станових груп. Спробуємо знайти ці точки дотику.

«Private Theatres» Ч. Діккенса — це нарис, що складається з низки сцен і не має заданого сюжету і головного героя. Приступивши до театральної теми, Діккенс починає її дослідження з анонсу — зі списку персонажів вистави «Річард Третій», при цьому зазначена ціна за виконання ролі надає пародійне звучання цій афіші. Це, а також форма оповіді, що нагадує авторські ремарки, робить нарис Діккенса схожим на невелику п'єсу. Закріплює це враження сценка в самому кінці нарису, за допомогою якої читач стає свідком дії за кулісами. Діалоги цієї сценки написані мовою, яка зближує літературну мову з просторіччям.

Показ окремих комічних ситуацій без цільного сюжету робить «Private Theatres» також схожими на театральний фарс. І. В. Єгорова справедливо стверджує, що «система персонажів і сюжетні перипетії цих драматизованих анекдотів з їх героями-масками (обдурений чоловік, стара діва в пошуках нареченого і т. д.), без сумніву, справили вплив на гумористичні твори Діккенса» [5, с. 33] (тут і далі переклад наш. — О. Б.). Тому значна кількість нарисів письменника будуються за наступною схемою: практично будь-який із скетчів може бути поділений на ряд сцен-явищ, де безпосередній дії передує короткий опис — «експозиція», в якій визначається «місце дії», з'являються «дійові особи» і дається коротке пояснення. Потім дається сцена-діалог, після якої дія переходить до нової експозиції та до нового діалогу [5, с. 34].

Персонажі нарису, актори і глядачі, як і личить фізіологічному нарису, — представники нижчих верств населення. У своєму прагненні охопити описуваний предмет з усіх боків автор виявляє значну уважність до деталей, що знову-таки властиво «фізіологіям» XIX століття. Описуючи типовий аматорський театр, письменник дає детальну характеристику всіх його складових. Це, наприклад, місце розташування («Сам театр може знаходитися де завгодно — і на Кетрін-стріт, і на Стренді, і зовсім близько до Сіті, або по сусідству з Грейс-Інн-лейн, або де-небудь під боком у Седлерс-Уеллс, або біля моста Ватерлоо, на

південному березі Темзи, в якому—небудь жалюгідному провулочку, навек позбавивши його мешканців спокою» [10, с. 116]); опис можливого власника театру («який-небудь колишній художник-декоратор, утримувач дешевої кав'ярні, восьмизарядний актор-невдаха, контрабандист, що вийшов на пенсію, або, нарешті, незаможний боржник»). Також письменник надає читачеві збірний портрет глядачів («замурзані хлопчачки, переписувачі у стряпчих, великоголові молодики із контор Сіті, євреї-лахмітники... і відбірна міська шантрапа» [10, с. 116]). Не оминає він увагою і головних мешканців театру — акторів, вихідців із нижчих лондонських станів, які «щоб не привертати до своєї особи уваги рідних або господарів, — а також і для того, щоб за допомогою благозвучного прізвища додати ще більшої принадності своєму виступу в чужій подобі», фігурують на афішах під вигаданими, «благородними», іменами. Із гумором, у якому незмінно присутнє співчуття «маленькій людині», Діккенс констатує, що всі ці Бельвілі, Мельвілі, Тревилле, Берклі, Рандольфи, Байрони і Сен-Клери, які сидять у царственій позі де-небудь в артистичній кав'ярні, зазвичай одягнені в «куце вицвіле пальто, старий капелюх, залатані, в плямах, панталони і навіть брудну сорочку» [10, с. 118]. Описуючи поведінку і звичаї акторської братії, Діккенс говорить, що «глядачі, як і слід очікувати, мало чим відрізняються від виконавців», тому їм властиве таке ж неуцтво і відсутність світських манер: «Ви тільки гляньте, як всі вони прагнуть зобразити світську невимушеність — он навіть ноги на бар'єр задерли!» [10, с. 119].

З притаманною Діккенсу любов'ю до деталей, в нарисі даються описи інтер'єру театру (брудні й темні лаштунки, гола кам'яна підлога і запах цвілі, «пишно й зі смаком задропована павутиною» стеля), його реквізиту (кошик для столового срібла служить котлом у печері відьом) і власне вистав. Отже, невимушено і з легкою насмішкою зображуючи буденне і щоденне, Діккенс описує театр як сферу популярних розваг в Англії.

Тему театрів, але вже петербурзьких, відобразив у своєму нарисі «Александринський театр» і В. Г. Белінський. Але якщо Ч. Діккенс описує аматорські театри з притаманними йому гумором і любов'ю до непомітних людей, а персонажі його на-

рису дещо карикатурні, то нарис Белінського написаний у підкреслено серйозному тоні, в якому відчувається смуток через те, що театри заповнили «ремісники»; цьому нарису притаманний дослідницький елемент.

Нагадаємо, що В. Г. Белінський був добре знайомий з творчістю Діккенса і високо цінував соціальні романи молодого англійського автора. Так, у своїй рецензії на роман «Олівер Твіст» критик називає Діккенса «письменником із чудовим талантом», а достоїнство названого твору бачить «у вірності дійсності, що іноді обурює душу, але завжди просякнутої енергією і гумором» [2, с. 504].

Можна стверджувати, що В. Г. Белінський був одним з тих учених, яким вдалося передбачити й уявити майбутнє своєї країни і національної літератури. Його «Вступ» до «Фізіології Петербурга» став у своєму роді маніфестом «натуральної школи». У ньому критик висловлює своє бачення стану російської літератури першої половини XIX століття і ставить перед сучасними письменниками нові завдання. Він нарікає на відсутність книг, «з яких можна було б не тільки вивчати, а й просто знайомитися з численними сторонами російського побуту, російського суспільства» [9, с. 31].

Вихід з ситуації, що склалася, критик бачить у створенні особливого типу «легкої літератури», чие призначення могло б полягати в тому, «щоб займати дозвілля більшості читаючої публіки і задовольняти її потреби» [9, с. 31]. Він хотів би, щоб твори склалися «у формі подорожей, поїздок, нарисів, оповідань, описів», які можуть познайомити читача «з різними частинами безмежної і різноманітної Росії» [9, с. 33]. Це завдання, вважав В. Г. Белінський, здатні вирішити нариси, що вже отримали назву «фізіологічних».

Белінський виступив не тільки дослідником і пропагандистом російського реалізму, але і автором, який випробував свої сили в художньо-нарисовій творчості. У «Фізіології Петербурга» містяться три його фізіологічних нариси. Один з них — «Александринський театр». Зазначимо, що до цієї теми зверталися й інші автори «Фізіології Петербурга»: М. О. Некрасов у «Петербурзьких шарманщиках» показує життя мандрівного театру, а Є. П. Гребін-

ка у «Петербурзькій стороні» — аматорського. В. Г. Белінський своїм нарисом не просто розвиває цю тему, а проводить дослідження життя і репертуару столичного державного театру.

Олександринський театр був провідним у Петербурзі. Названий на честь дружини імператора Миколи Першого Олександрини Федорівни, він перебував під опікою імператорського двору. У його стінах грали кращі актори і ставили свої п'єси видатні драматурги Росії, від О. С. Грибоедова до О. М. Островського та А. П. Чехова. Це робило його осередком театрального життя як Петербурга, так і Москви. В. Г. Белінський вважає Олександринський театр «норовом» північної столиці, об'єктом, завдяки якому можна було пізнати внутрішній Петербург і познайомитися з його побутом. Він стверджував: «Описувати Петербург фізіологічно — і не сказати ні слова або не звернути особливої уваги на Олександринський театр, — це все одно, що, малюючи чийсь портрет, забути намалювати ніс або тільки злегка зробити деяку подобу носа» [9, 160].

Нарис В. Г. Белінського «Александринський театр» відкриває другу частину альманаху «Фізіологія Петербурга» і концептуально пов'язаний з його ж нарисом «Петербург і Москва», яким починалася перша частина альманаху. Він будується на зіставленні петербурзької і московської театральної традиції. У ньому В. Г. Белінський продовжує думку про сучасність, «європейський характер» і «формалізм» Петербурга: «Як Петербург в даний час є представником формального європеїзму в Росії, так і петербурзький російський театр є представником того ж європейського формалізму на сцені» [9, с. 161]. Петербург, за словами критика, «схиблений на формі», тоді як «Москва не женеться за формою і, навіть, женучись за нею, не вміє строго дотримуватися її» [9, с. 163].

Так само, як і Ч. Діккенс, В. Г. Белінський описує репертуар театру, його акторів і глядачів, підтверджуючи думку англійського письменника: «По акторах можна безпомилково судити про публіку, а по публіці — про акторів» [9, с. 161]. Але російський автор розглядає цю тему глибше, він досліджує історію театру, а також проводить паралель між провідними акторами московського (В. А. Каратигін) і петербурзького (П. С. Мо-

чалов) театрів та доходить висновку, що «у Москві вимагають від артиста виключно натхнення, у Петербурзі — мистецтва та форми» [9, с. 167]. Артистом, що поєднує в собі і талант, і мистецтво, В. Г. Белінський називає М. С. Щепкіна.

Основна частина нарису (названа самим критиком «прозовою характеристикою Олександринського театру») характеризується серйозністю й докладністю описів. Але початок статті («поетичний вступ»), написаний від першої особи, відрізняється натхненим тоном оповіді, своєрідним передчуттям дива: «Театр! театр! яким магічним словом був ти для мене в той час! Яким невимовним зачаруванням зворушував ти тоді всі струни душі моєї і які чудові акорди зривав ти з них!.. В тобі я бачив увесь світ, весь всесвіт, з усією їх різноманітністю й пишністю, з усією їх заманливою таємничістю!» [9, с. 155]. Завіса автору здається «таємничою», люди незвичайними, а в акторі оповідач бачить «істоту вищу і щасливу», «жерця високого мистецтва, служінню якого він відданий безкорисливо і старанно і служінням якому він щасливий». Але дуже скоро автор побачить справжню суть цього «чарівного світу» — у «губернському балагані» у акторів «не було ніякого поняття про мистецтво»; «вони знали тільки ремесло» [9, с. 156].

Подібний прийом «руйнування магії» використовує і Ч. Діккенс у нарисі «Vauxhall Gardens by Day». Вокхолл — одне з головних місць розваг лондонців з середини XVII до середини XIX століття. У своєму нарисі Ч. Діккенс показує момент, коли парк, що був виключно вечірнім місцем розваг, відкрили вдень. Як і в нарисі В. Г. Белінського, тут звучить нота здивованого розчарування, пов'язаного з втратою ілюзій: чарівний вхід виявляється «грубо розфарбованими дошками», башта з годинником — «дерев'яним сараєм».

Отже, порівнюючи нариси Ч. Діккенса і В. Г. Белінського, відзначимо схожість обраної теми (опис життя театру), яка обумовлена способом існування російського та англійського суспільства першої половини XIX століття. Обидва нариси в основному представляють собою опис звичаїв «маленьких» людей, які намагаються бути схожими на «великих». Це стосується як акторів, так і глядачів, і виглядає комічно. Прийом локалізації [6, с. 272],

використаний обома авторами, дає можливість представляти вже не окремих людей, а групу персонажів і цілий соціальний стан.

Головна відмінність досліджених творів полягає в тональності оповіді. Діккенс описує дану сферу популярних розваг легко і з гумором, зображуючи буденне і шоденне як спектакль. Робота Белінського нагадує наукове дослідження з екскурсом в історію театральної традиції і обґрунтуванням авторської позиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аствацатурова В. В. Чарльз Диккенс в творческом сознании Л. Н. Толстого : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. : 10.01.01 «Русская литература» / В. В. Аствацатурова. — Ленинград, 1990. — 16 с.
2. Белинский В. Г. Собрание сочинений : в 9 т. — М. : Худож. лит., 1981. — Т. 4. Статьи, рецензии и заметки: март 1841 — март 1842. — 654 с.
3. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. / Белинский В. Г. — М. : Худож. лит., 1953. — Т. 5: Статьи и рецензии: 1841—1844. — 863 с.
4. Богдан Е. А. Натуральная школа и народность русской литературы 30—40-х годов XIX века: (К постановке проблемы) / Е. А. Богдан // Системность литературного процесса. — Днепропетровск : ДГУ, 1987.
5. Егорова И. В. Форма и смысл ранних произведений Чарльза Диккенса : дис. ... кандидата филол. наук : 10.01.03 / Егорова Ирина Валентиновна. — Калининград, 2009. — 186 с.
6. Манн Ю. В. Философия и поэтика натуральной школы / Ю. В. Манн // Проблемы типологии русского реализма. — М. : Наука, 1969. — С. 241—305.
7. Мураткина Е. Л. Лев Толстой и Чарльз Диккенс: духовные интенции художественных открытий / Е. Л. Мураткина. — Кострома : Костром. гос. ун-т им. Н. А. Некрасова, 2006. — 302 с.
8. Урнов Д. М. Гоголь и Диккенс / Д. М. Урнов // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. — М. : Наука, 1985. — Т. 44. — С. 38—47.
9. Физиология Петербурга. — М. : Сов. Россия, 1984. — 304 с.
10. Dickens Ch. Sketches by Boz. Illustrative of Every-Day Life and Every-Day People / Ch. Dickens. — Wordsworth Classics, 1999. — 477 p.

Стаття надійшла до редакції 15 жовтня 2013 р.